

HECKENAST GUSZTÁV – A KULTÚRATEREMTŐ, A KULTÚRASZERVEZŐ

KIÁLLÍTÁS AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN
2011. NOVEMBER 18 – 2012. MÁRCIUS 30.



Időutazásra invitált az Országos Széchényi Könyvtár elmúlt évi nagy kiállítása. Olyan kiállításra, amely – a létrehozók reménye szerint – a könyvtárat a nagyközönség számára nem csupán a könyvek gyűjtőhelyeként, forrás- és dokumentum-lelőhelyként jeleníti meg, hanem olyan intézményként, amely a múltat faggatva a mai társadalomban felmerülő kérdésekre is válaszokat keres. Időutazásban volt részünk, mely a 21. század kihívásaira reflektálva, eddig még kevésbé láttatott perspektívából, összetett látványelemekből építkezve, a hosszú 19. században zajló modernizáció útjaira irányította a figyelmet.

Ki is volt valójában Heckenast Gusztáv? A kérdés két szempontból is relevánsnak tűnt a kiállítást megálmodói előtt. A nagyközönség körében, a köztudatban még mindig kissé pontatlanul, legtöbbször, mint Landerer Lajos társa, nyomdászként, nyomdatulajdonosként jelenik meg az 1848. március

15-i történésekkel, a forradalom és szabadságharc eseményeivel összefüggésben. Tudományos szempontból is indokolt volt pályáivének feltárása, hiszen életműve a maga teljességében mindezidáig feldolgozatlan volt, bár a 19. század vége óta irodalomtörténészek, könyvtörténészek számos tanulmányban örökítették meg alakját. Mindez alapkutatásra készítette a kiállítást rendező MTA-OSZK Res libraria Hungariae Kutatócsoport 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelyének munkatársait. Három fővárosi, két külföldi levéltárban folyt a feltáró munka. A kutatás eredményeként a kiállításon Heckenast Gusztáv habitusának számos új vonása elevenedett meg, szakítva azokkal a régi beidegződésekkel, amelyek jegyében vagy személyiségét glorifikálták, vagy Heckenast és Landerer alakját a politikátörténet eseményeihez kapcsolva, azokat szándékosan szembeállítva, kizárólagosan tették fel a kérdést:



Készül a Nemzeti Dal

ki volt a hős, ki volt a besúgó? A kiállítás megrendezésének közvetlen indokát mindezeket túl az szolgálta, hogy 2011 szeptemberében ünnepeltük Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulóját, akit Schöpflin Aladár méltán nevezett – Jókai után szabadon – a magyar könyvkiadás aranyemberének.



Kortársak között

Emblematikus személyiségéhez a modern magyar nyelvű könyv és sajtó kiadásának története köthető. De Heckenast nem csupán korszakának egyik legjelesebb könyvkereskedője, nyomdatulajdonosa és kiadója volt, hanem életpályáján, tevékenységén keresztül a hosszú 19. század életvilágának valamennyi szegmense (ipar-, kereskedelem-, technika- és vállalkozástörténet, politika, kultúra, tudomány, közélet) nyomon követhető. Ennek szellemében szintetizáló személyiségén keresztül egy kultúrtörténeti – gazdaságtörténeti – társadalomtörténeti jellegű kiállítást szerveztünk.

Heckenast szakmai, üzleti, közéleti pályáira az újkori magyar történelem legfényesebb évszázadának mérföldköveihez köthető. A reformkorban ő az ifjú író- és politikusnemzedék egyik első számú kiadója, és ő az a kiadó is, akinek az 1838-as pest-budai árvíz során elszenvedett üzleti veszteségei enyhítésére, a magyar irodalom történetében páratlan módon maguk az írók sietnek segítségére. Eötvös József kezdeményezésére és szerkesztésében közreadják a *Budapesti árvízkönyvet*, „Heckenast Gusztáv kiadókönyvárús úrnak baráti ajándékul”. Ő az *Életképek* szépirodalmi folyóirat elindítója. Landerer és Heckenast neve összefonódik Kossuth Lajos *Pesti Hírlapjának* kiadásával is. Köztudott, hogy az 1848-as forradalom során társaságuk nevéhez köthető a szabad sajtó kivívásának fő mozzanata, a *Nemzeti dal* és a *Tizenkét pont* kinyomtatása, a forradalmi események során a bankjegynyomda felállítása, a legendás Kossuth bankók előállítása. A Bach korszakban és a kiegyezés előtti évtizedben, a sajtószabadság eltiprása, az utólagos cenzúra bevezetése idején, mikor a pesti és bécsi nyomdászok

sorra bocsátották el alkalmazottaikat és a szellemi élet pangott, Heckenast tudatos vállalatfejlesztési stratégiába kezdett. Ezt a korszakot a tudományos könyvkiadás felé fordulás, a lexikonkiadás és a szépirodalmi kiadványok fellendülése egyaránt jellemzi. Egyidejűleg népszerűsítő, olcsó kiadványokat is kezdeményez, s lapjain, a *Vasárnapi Ujság*, a *Magyar Sajtó*, a *Szépirodalmi Figyelő* és más sajtótermékein, köztük szatirikus újságjain keresztül a mind inkább magyarul olvasó, szélesedő közönséghez szól. Részesen az osztrák-magyar kiegyezés eszmei előkészítésének, mint a politikai-irodalmi ellenzék, az irodalmi Deák-párt íróinak kiadója. A kiegyezést megelőző és azt követő évtizedben a gazdasági, politikai, kulturális modernizáció során virágoztatja fel kapitalista vállalatbirodalmát és teljesíti ki a tudományos és szellemi élet minden ágazatát lefedő kiadói tevékenységét.

A magyar kapitalizmus egyik legnagyobb könyves vállalkozója pályája zenitjén, 1873-ban Pozsonyba vonul vissza, de vállalkozása nem ér véget. Gazdasági és szellemi örökségének jogutódjává az 1948-as államosításig fennálló, a magyar ipar egyik legnagyobb nyomdáját és kiadóhivatalát magában foglaló Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. válik.

A kiállítás három tematikai egység és az ehhez igazodó terek, a nyomda, a könyvkereskedés–könyvkiadó és Heckenast Gusztáv pilismaróti szalonja köré szervezte a mondanivalót és a látványt. A baloldali **első terem**hez kapcsolódó tematikus blokkban azt a kérdéskört jártuk körül, miként vált a szerény körülmények között nevelkedett kassai evangélikus lelkész apától származó, eredetileg fűszerkereskedőnek szánt ifjú a 19. század első felében több professzionalizálódó, magyarosodó szakmának egyik legjelentősebb képviselőjévé. Bemutattuk, mit jelentett abban az időben vállalkozni, ki nyithatott Pest-Budán könyvkereskedést, ki üzemeltethetett nyomdát, ehhez milyen anyagi, szellemi kritériumoknak kellett megfelelni, hogyan lehetett a cenzorokat és a könyvrevizorokat kijátszani, tiltott könyveket külföldről becsempészni, a reformer nemesi ellenzék műveit kiadni, politikai nyilvánosságot teremteni.

Mindezekre a kérdésekre a választ gazdag levéltári dokumentumanyag segítségével Heckenast Gusztáv karrierpályája legfontosabb állomásainak életre keltésével adtuk meg:

– 22 évesen Wigand Ottó könyvkereskedésének átvételével Pest egyik legelőkelőbb könyves vállalkozásának tulajdonosa lesz

- Az 1838-as nagy pest-budai árvíz idején kifejtett tevékenységének megjelenítése, (*Budapesti árvízkönyv*, az *Iris* zsebkönyv megjelentetése, kölcsönkönyvtár nyitása)
- Társaság alapítása Landerer Lajossal, ezáltal a nyomtatás, a kiadás, a terjesztés minden ágát egyesítő korszerű vállalat létrehozása
- Az 1848-49-es forradalomban és szabadságharcban betöltött szerepe, és a bukás után Landerer kényszerű távolléte alatt a cég egyszemélyi vezetése
- Tudatosan építkező vállalatvezetési stratégia kidolgozása, új székház felépítése, bővítése, tőkeigényes beruházások.

Az eredmény a mai kor látogatójához szóló üzenet: közel két évtized alatt Heckenast Gusztáv a nagyvállalkozóvá válás útjára lép. A mondanivalót természetesen igyekeztünk a korhű tér látványának megidézésével összekötni. Az „öntöttvas” oszlopok által körülhatárolt nyomdateremben beállítottuk a Landerer-Heckenast nyomda máig működő, legendás Columbia sajtóját, melyen azon a jeles március 15-i esős napon a *Tizenkét pontot* nyomtatták. A látogatók egy szakavatott nyomdászmaster segítségével 163 év után maguk készíthették el a nyomtatásokat. A második tematikai egységet felölelő **központi teremben** megjelenítettük, hogyan működött a 19. század második felében Pesten egy innovatív, kreatív kiadó, és rávilágítottunk az üzlet, valamint a nemzeti hivatás kérdéseinek összefüggéseire. A páratlan gazdagságú kiadói spektrumból reprezentatív válogatást adtunk közre, amely lefedte a könyvkiadás minden ágazatát (szépirodalom, tudományos művek széles tárháza, művészeti albumok, zeneművek, közönségnek szánt közhasznú ismereteket közvetítő művek éppúgy, mint az akkor éledő magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom, az alfabetizáció terjedésével mind fontosabbá váló tankönyvek). Köztük Heckenast nevének egy-egy betűjét mintázó, a korabeli szedőszekrényeket megidéző tárlókban a látogató fellelhetette a Heckenast család hagyatékában lévő, Montrealból ez alkalomból hazakerült, eddig részben lappangó darabokat, első kiadású könyvészeti ritkaságokat. Ez a mintegy 50 kötet, kanadai kutatómunkánk eredményeképpen és a Heckenast család ajándékozása által, ezentúl a nemzeti könyvtár állományát gazdagítja. A tárlókban a művek mellé elhelyezett dokumentumok, a kiadó és a szerzők levelezése, szerződéseik, a kiadott művek eredeti kéziratái hűen tükrözték a korabeli irodalmi, tudományos, művészeti élet jellegzetes vonásait. Megtudhattuk, miként munkálkodott az író és kiadó, miként szolgálták a magyar kultúrát és az olvasóközönséget. A falakról a Heckenast által

legtöbbet foglalkoztatott írók, a magyar irodalom óriásainak portréi (Arany János, Tompa Mihály, Vajda János, Jósika Miklós, Jókai Mór, Kisfaludy Sándor és mások) néztek le ránk, Barabás Miklós, Marastoni József litográfiai által. A mondanivalót a térben a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségi szobájának rekonstruált berendezése hozta életközébe.

A **harmadik terem** tematikus blokkja a sikeres és gazdag vállalkozó magánéleti szférájába engedett bepillantást. Arra kerestünk választ, hogyan élt a kor tekintélyes polgára, aki az 1850-es években, mint annyi társa, a nyarakat már nem a nagyvárosban töltötte. Hogyan teltek napjai, ehhez milyen szabadidős tevékenység társult, milyen szokásai voltak, kikkel vette magát körül, melyek voltak a társasélet németes, városi-polgári, nemesi-értelmiségi jellegű jellegzetes vonásai?

A korabeli bútorok, tárgyak között meglevenedett Heckenast Feszl Frigyes által tervezett pilismaróti villájának szalonja, az ott zajló élet, ahol a tulajdonos évtizedeken keresztül irodalmi–zenei–képzőművészeti szalont tartott fenn, és a villa alkotóházként is működött. A természeti és az épített kultúrtáj szépsége ihlette meg Volkmann Róbert zeneszerzőt, kompozícióinak többsége itt született, melynek felcsendülő dallamai idézték meg a szalon egykori hangulatát. Feszl Frigyesnek, a villa építésének pilismaróti ceruzarajzai, akvarelljei szintén erről tanúskodtak. A villában megforduló rokonok, barátok, vendégek névsora, a velük folytatott levelezésnek bemutatása által felvázoltuk társasági körét, magánéleti-közéleti kapcsolati hálóját, e társadalmi csoport belső kohézióját. Gyakorta vendégül látta a kor legjelentősebb íróit, politikusait, közéleti férjijait. Szinte törzsvendégnek számított Jókai Mór, Bajza József, Tompa Mihály, Vajda János, Eötvös József és apósa Rosti Pál, Vörösmarty Mihály, Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, megfordult itt Deák Ferenc, és az osztrák alkotók közül Peter Rosegger író többször vendégeskedett atyai jóbarátjánál. Az író-művész társaság mellett a másik nagyobb



Korhű ruhákban



Csorba László megnyitó előadása

csoportot a kassai induló években, a híres eperjesi kollégiumban megismert, többnyire szepességi szász családokból származó társai képezték, akiket a kor nagyvállalkozóiként tartunk számon. Közös vonásuk, hogy szüntelenül és hatékonyan dolgoztak a magyar ipar és kultúra felvirágoztatásán. A harmadik tematikus blokk mának szóló üzenete: milyen kulturális mintát örökít át a 19. század polgára a 21. századi kortársa számára? A szalon faláról a törzsvendégek válogatott portréi tekintettek le ránk. Ez alkalomból elkészítettük a 8 generációt felölelő Heckenast családfa grafikai ábrázolását.

A három nagyteremhez kapcsolódó Ars Librorum kiállítótérben Heckenast Gusztáv kiadványainak palettájából három speciális és sikeres kiadói műfajt jelenítettünk meg. Az iskolarendszer polgárosodásával, a középiskolák számának növelésével, a tanulók számának emelkedésével párhuzamosan a magyarországi modernizáció fontos tényezőjévé váló gyermek és ifjúsági irodalmat, és a tankönyveket, a magyarországi nyilvánosság terjedésével összefüggésben pedig Heckenast sajtótermékeit mutattuk be gondos válogatás alapján.

A kiállítás a koncepciót kidolgozó és a szakmai irányítást végző kutatócsoporton túl, a tudományos igazgatóság koordinálása révén számtalan elkötelezett szakember kollektív munkájának lenyomata volt. A 3 levéltárból, 4 könyvtárból jövő 265 dokumentumot és 8 múzeumból származó 90 műtárgyat felvonultató kiállítás sikeréhez éppúgy hozzájárultak az OSZK belső munkatársai, mint a látványtervező Ágoston István és az Ágoston designstúdió szakemberei, a grafikustervező Bubik Veronika és a fotósok, Véssey Endre, Karasz Lajos. A kiállítás messze túlmutatott a szakmai érdeklődés belső körein. A nyitva tartás öt hónapja alatt a rendezvényt a kutatócsoport munkatársai által tartott tárlatvezetés, illetve múzeumpedagógus vezényletével kreatív multimédiás foglalkoztatás kísérte, amelyeken a résztvevő iskolai csoportok száma megduplázódott az eredeti tervhez képest. A kiállítás megnyitása és zárása egyaránt ünnepi

ceremóniával zajlott, ahol tudományos előadásokkal (Csorba László, Katona Tamás), illetve ezt kiegészítendő, Kossuth-díjas és Prima primissima díjas művészek fellépésével, irodalmi-zenei műsorral idéztük meg a jeles kiadó aranykorának hangulatát. 2011 őszén *A magyar tudomány ünnepéhez* és az *OSZK alapítási ünnepéhez*, 2012 telén *A magyar kultúra napjához* kapcsolódóan ún. nyílt látogatói napokat szervezett a könyvtár.

A kiállítás létrejöttében az alkotó teremtésre helyeződött a hangsúly. Ennek jegyében készült el a kiállítás számos kísérő kiadványa. Az alkotások közül megemlítenéd az OSZK Történeti Interjúk Tára munkatársai által összeállított kisfilm, amely a kiállítás tárgyi és írásos dokumentumainak finom részleteit tárta fel, izgalmas képi és zenei megfogalmazásban. A kor megvilágítását és benne Heckenast Gusztáv szerepvállalását az MTA-OSZK Res libraria Hungariae Kutatócsoport 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelye gondozásában a kiállítás legszebb kincseit felölelő reprezentatív magyar–angol nyelvű katalógus (*Vállalkozás, kultúra, polgárosodás. Heckenast Gusztáv*, Bp., 2011, OSZK) tette teljessé. A kiállításnak figyelemre méltó mediavisszhangja volt, valamennyi vezető televízió és rádió csatorna önálló riportműsorban, interjúban számolt be az eseményről. A kiállítást több tucatnyi nyomtatott médium ajánlotta a közönség figyelmébe határokon innen és túl, magyar és német nyelven egyaránt, és az OSZK honlapján kívül rengeteg hírportál biztosította a folyamatos médiafigyelmet. Azóta elkészült a kutatócsoport szerzőgárdájának közreműködésével a kutatások eredményét összegző tanulmánykötet is, amely hat kiválasztott fajsúlyos témakör (vállalkozástörténet, a szépírók és a kiadó viszonya, a tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadás, sajtóspektrum, illusztrált kiadványok, polgári életmód) vizsgálatán keresztül irányítja Heckenast Gusztáv életútjának, pályafutásának főbb csomópontjaira a figyelmet (*A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv a legendás könyvkiadó*, szerk., Lipták Dorottya, Bp., 2012, Kossuth Kiadó).

A kiállítás a március végi bontást követően áprilisban újjáéledt a Váci Értéktár Közérdekű Muzeális Gyűjteményben, egy kisebb, kamara-kiállítás keretében. A hazai és külföldi érdeklődésre való tekintettel reményeink szerint a tárlat eljut máshová is, ezáltal is öregbítve az OSZK jó hírnevét.

Mindezekért valamennyi közreműködőnek köszönetét fejezi ki a kiállítás kurátora,

Lipták Dorottya

liptak.dorottya.at.oszk.hu